M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi
44 (2013/1), 87-98

Harakānî'nin "Rabbimden İki Şey/İki Sene İle Eksiğim" Sözünün Tasavvuf Literatüründeki Yorumları

Ercan ALKAN*

Öz: Ebu'l-Hasan Harakānî'nin tasavvuf literatüründe "sûfî yaratılmamıştır" sözünden sonra yaygın olan bir diğer cümlesi de "Rabbimden iki şey/iki sene ile eksiğim" ifadesidir. Makalede öncelikle bu sözün Harakānî'ye nisbeti ve âidiyeti ele alınacaktır. Bu sözün Aynülkudât Hemedânî, Fahreddîn-i Irâkî ve Alâüddevle Simnânî gibi sonraki sûfî müellifler tarafından nasıl algılandığı ve hangi çerçevede yorumlandığı, ayrıca ne tür bağlamlarda iktibas edildiği ilgili tasavvuf literatürü temel alınmak sûretiyle irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Hasan Harakānî, Şathiyye, Varlık, Zaman.

The Interpretations of Kharaqani's Statement "I am less than my Lord by two things or two years" in the Sufi Literature

Abstract: Beside his shaking statement "sufi is not created", Abu al-Hasan Kharaqani is also famous for saying "I am less than my Lord by two things or two years" in sufi literature. In this article I will first adress the attribution and authenticity of this statement to Harakānî. On the basis of related sufi literature I am going to analyze how the aforementioned statement was perceived and interpreted by later sufi authors such as Ayn al-Qudât Hamadani, Fakhruddin Iraqi and Ala al-Dawla Simnani and in what kind of contexts it was quoted by them.

Keywords: Abu al-Hasan Kharaqani, Shathiyya (Words of Ecstasy), Being, Time.

I. Giriş: Sözün Literatürdeki Yeri

Genel olarak sûfîlerin Rab ile kul arasındaki münasebete dair söyledikleri, Hak ile halk arasındaki alâkayı açıklayıcı mahiyete sahip anlatımlardan sayılır. Dolayısıyla tasavvufun bilgi ve varlık görüşü bu söyleyişler üzerinden temellenmektedir. Bilindiği üzere tasavvuf tenzih ile teşbih arasında gidip gelen kadîm ile hâdis arasındaki ilişkiyi kendi sistemi içerisinde bir dengeye oturtarak Rab ile kul münasebetinin bir yönüyle tenzihe, bir yönüyle de teşbihe konu edileceğini öngörmüş, böylelikle dinamik bir perspektif ortaya koymuştur.[1] Bu minvalde, meseleyi anlamak için Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) "Hâdis (sonradan olan) kadîme (evveli olmayan) mukārin olunca hâdisten

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

1 Tenzih ve teşbih meselesinin İbnü'l-Arabî ve takipçilerinde ele alınış tarzı için bk. Ekrem Demirli, "İbnü'l-Arabî ve Takipçilerinin Tanrı Anlayışı: Tenzih ve Teşbih Hükümlerinin Birleştirilmesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sy: 19, 2008, s. 25-44.

hiçbir iz kalmaz" sözünü zikredebiliriz.[2] Örnekler Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Ebûbekir Verrâk (ö. 320/932) gibi sûfîlerin, tasavvufun klasik eserlerinde yer alan buna benzer söylenmiş sözleri ile çoğaltılabilir.[3] Ebu'l-Hasan Harakānî'nin (ö. 425/1033) "Sûfî yaratılmamıştır"[4] ya da "Eğer beni bilse idiniz bana secde ederdiniz"[5] gibi cümleleri de bu doğrultuda değerlendirmeye tâbi tutulabilir. Benzer şekilde Harakānî'nin bu makâleye konu olan "Rabbimden iki şey/iki sene ile eksiğim" sözü de tasavvuf literatüründe daha çok, biraz önce isimlerini andığımız Hallâc ve Verrâk'ın Rab ile kul arasındaki farka ilişkin sözleri eşliğinde zikredilmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Söz Harakānî'nin ismi anılmak sûretiyle tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Aynülkudât el-Hemedânî'nin (ö. 525/1131) *Temhîdât*'ında geçmektedir. Buradaki rivâyet "Rabbimden iki sene ile eksiğim (iki yaş küçüğüm)" [*Ene ekallü min rabbî bi-seneteyn*] şeklindedir.[6] Harakānî'ye nispetle sözün geçtiği bir başka tasavvuf klasiği ise Fahreddîn-i Irâkî'nin (ö. 688/1289) *Lemaât*'ıdır. Irâkî, "Rabbimden iki şey ile eksiğim" [*Ene ekallü min rabbî bi-şey'eyn*] rivâyetini esas almıştır.[7] Ancak sözün, Harakānî'nin ismi verilmeyerek "iki şey" ifadesi ile Haydar Âmülî (ö. 787/1385) tarafından da iktibas edildiği görülmektedir.[8] Yine söz Harakānî'nin ismi zikredilmeksizin, "iki sene" rivayeti ile Simnânî'nin *Çihil*

---

2 Sözün *Fusûsu'l-hikem*'deki bağlamı ve şerhi için bk. Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi I-IV* (hz. M. Tahralı, S. Eraydın), İstanbul 1990, III, s. 7,

3 Sûfîlere has bu tarz ifadelerin genel yorumlarına, şathiyye şerhlerine tahsis edilen eserlerde pekâlâ rastlanabileceği gibi tasavvufun belli başlık klasikleri olan diğer eserlerde de bu ifadelerin yorumları yapılmıştır. Meselâ İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'si bu ifadelerin tasavvufî düşüncedeki bağlamı dikkate alınarak yapılan yorumları hâvî bir eserdir. Dolayısıyla bu hususta sadece şathiyye şerhleri literatürüne atf-ı nazar etmek ilgili sözleri anlama çabasındaki kimseler için eksik bir gayret olarak kalacaktır.

4 Muhammed İbn Münevver, *Esrârü't-tevhîd -Tevhidin Sırları-* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2004, s. 251. Harakānî'ye ait "Sûfî yaratılmamıştır" sözü, Kübrevî tarîkatının XIII. yüzyıldaki önemli şahsiyetlerinden Necmeddîn Dâye Râzî tarafından müstakillen şerh edilmiştir. bk. "Risâletü'l-aşık ile'l-ma'şûk fî Şerhi Kelimâti 'es-Sûfî gayru mahlûk'" M. Rızâ Şefîî Kedkenî, *Nevişte ber Deryâ -Ez Mîrâs-ı İrfânî-yi Ebu'l-Hasan-i Harakānî– içinde*, Tahran 2005, s. 439-481. Ayrıca sözün Hâce Yusuf Hemedânî tarafından Harakānî'ye değil de Abdullah Ensârî Herevî'ye nispetle yapılan bir şerhi daha vardır. bk. Abdülcelîl Misgernijâd, "*Safâvetü't-Tevhîd li-Tasfiyeti'l-Mürîd* der Beyân-ı *es-Sûfî Gayru Mahlûk*", *Maârif*, c. 18, 2001, sy: 2, s. 153-168.

5 *Mesnevî*'nin "Vaktâki şeyh 'ene'l-Hak' dedi ve ileri götürdü, binâenaleyh bütün körlerin boğazını sıktı." beytinin şerhinde Harakānî'nin "Eğer beni bilse idiniz bana secde ederdiniz" cümlesine yer vererek bu cümlenin "Ene'l-Hak" sözünden daha ileri bir mertebeye ait ifade olduğunu belirtmiş ve cümleyi yorumlamıştır. bk. Ahmed Avni Konuk, *Mesnevi-i Şerîf Şerhi I-XIII* (hz. M. Tahralı vd.), İstanbul 2009, XII, s. 62; Ayrıca bu cümlenin İbn Arabî'ye nispetle yapılan yorumu için bk. Arzu Polatoğlu, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî Adlı Eseri*, Dokuz Eylül Ünv. SBE, Basılmamış YL, İzmir 2008, s. 60.

6 Aynu'l-Kudât Hemedânî, *Temhîdât* (thk. Afîf Usayrân), Tahrân 2007, s. 129.

7 Fahreddîn-i Irâkî, *Lemaât -Aşka ve Âşıklara Dâir-* (Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, hz. Ercan Alkan), İstanbul 2011, s. 113

8 Haydar Âmülî, *Nakdü'n-nükûd fî ma'rifeti'l-vücûd* (thk. H. Corbin, O. Yahyâ), Tahrân 1989, s. 663.

Meclis'inde[9], Kāşânî'nin *Risâle fî beyâni mikdâri's-seneti's-sermediyye*'sinde[10] ve Feyz-i Kâşânî'nin (ö. 1090/1679) *Resâil*'inde[11] iktibas olunmuş ve yorumlanmıştır. "İki sene" rivâyetini Harakānî ismini zikrederek yorumlayan bir diğer eser ise *Hasenâtü'l-ârifîn*'dir.[12] Ancak bununla beraber Ebu'l-Hasan Harakānî'nin terceme-i hâline ve sözlerine yer veren *Tabakātu's-sûfiyye*[13], *Esrârü't-tevhîd*, *Tezkiretü'l-evliyâ*[14], *Keşfu'l-mahcûb*[15], *Şerh-i Şathiyyât*[16], *Müntehab-ı Nûru'l-ulûm*[17], *Nefâhatü'l-üns*[18] gibi eserlerde onun bu sözüne rastlanmadığını da ayrıca belirtmek gerekir. Yalnız *Müntehab-ı Nûru'l-ulûm*[19] ve *Tezkiretü'l-evliyâ*'da[20] Harakānî'nin cümlesi birebir geçmemesine rağmen bu sözü andıran Ali Dihkan'a ait bir cümleyi Harakānî kendisi nakletmiştir: "İnsan bir yanlış düşünceyle Allah'tan iki senelik bir yol kadar geride kalır" [*Merd be endîşe-i nâ-savâb ki be-kuned dû sâl râh ez Hak Teâlâ pes ufted.*]

Harakānî'ye nispet edilen bu söz, şaşırtıcı bir şekilde Şiî kaynakları tarafından bir takım farklarla bâzen Hz. Peygamber'e bâzen ise Hz. Ali'ye atfen "Rabbimden iki sene ile küçüğüm" [*Ene asgaru min rabbî bi-seneteyn*] versiyonuyla aktarılır.[21] Şiî literatürde evvelemirde söz red ve kabulü çerçevesinde farklı yorumlara tabi tutulmuş[22], son dönemin merci-i taklidlerinden Seyyid Hüseyin Burûcirdî (ö. 1961) tarafından Hz. Ali'ye nispetle daha çok zâhîri ve lügavî husûsları dikkate alınarak yorumlanmaya çalışılması, bir örnek olarak burada zikredilebilir. Ona göre Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velâyet (imâmet) olmak üzere iki makāmı vardır. Hz. Peygamber velînin hilâfına her iki mertebeyi yani nübüvvet ve velâye-

---

9 Alâuddevle Simnânî, *Çihil Meclis* (thk. Abdürrefî' Hakîkat), Tahrân 2000, s. 144.

10 Alkış, Abdurrahim, "Sermediyyet ve Abdurrezzâk-ı Kaşânî'nin 'Risâle fî beyâni mikdâri's-seneti's -sermediyye ve ta'yîni eyyâmi'l-ilahiyye' İsimli Eseri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, sy. 36/1, s. 227.

11 Feyz-i Kâşânî, *Resâil-i Feyz-i Kâşânî*, Tahrân 2008, I, s. 11.

12 Muhammed Dârâ Şükûh, *Hasenâtü'l-ârifîn* (thk. Seyyid Mahdûm Rehîn), Tahrân 1973, s. 28.

13 Abdullah Ensârî, *Tabakātu's-sûfiyye* (thk. Muhammed Server Mevlâyî), Tahrân 2007.

14 Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ -Evliya Tezkireleri-* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2007, s. 592-640.

15 Ali b. Osman Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb -Hakîkat Bilgisi-* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1996, s. 268.

16 Rûzbihân Baklî, *Şerh-i Şathiyyât* (thk. Henry Corbin), Tahrân 2003.

17 Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakānî Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri Nûru'l-ulûm ve* Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin), Kars 2004.

18 Abdurrahmân Câmî, *Nefahâtü'l-üns -Evliyâ Menkıbeleri-* (Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, hz. S. Uludağ, M. Kara), İstanbul 2001, s. 443-445.

19 Çiftçi, *Nûru'l-ulûm*, s. 270.

20 Attâr, *Tezkire*, s. 621.

21 Seyyid Abdullah Şibr, *Mesâbîhu'l-envâr fî halli müşkilâti'l-ahbâr*, Tahrân, 2011, II, s. 319.

22 Ayrıca burada ele almaya çalışacağımız metafizik içerik ve çağrışımları dikkate alınmaksızın Selefî-Vahhâbî gruplarca da Şia ve Şiî akidenin sapıklığını ispat maksadıyla web sayfalarında bu ifade yorumlanmakta ve bir saldırı enstrümanına dönüşmektedir. Buna karşın verilen cevaplar da benzer nitelikte seyretmektedir.

ti de câmîdir. Velînin ise yalnızca velâyeti vardır, nübüvveti yoktur. Nebî her iki mertebeyi câmî olması itibariyle velîden üstündür. Nitekim Hz. Ali'nin "Rabbimden iki sene ile küçüğüm" [*Ene asgaru min rabbî bi-seneteyn*] sözü bu mânâya işâret etmektedir. Âyetullah Burûcirdî cümlede geçen "rab" ile kelimenin mürebbî anlamının kast edildiğini söyler. Dolayısıyla "rab", burada Hz. Peygamber'dir. Hz. Ali'nin sözündeki "sene" kelimesi ile mertebe kast olunmaktadır. Yani adetâ Hz. Ali şöyle demek istemektedir: "Hz. Peygamber her iki mertebeyi de câmîdir, benim ise bir mertebem var, dolayısıyla Hz. Peygamber bu iki mertebe ile benden büyüktür." İşte bu iki mertebe, sözde ifade edildiği üzere Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den iki yaş küçük olmasının sûreten bir sebebidir. Hz. Ali'nin aksine Hz. Peygamber nübüvvet ve velâyet mertebelerini her ikisini de câmîdir. Âyetullah Burûcirdî'ye göre, birilerinin zannettiği gibi bu sözde "rab" ifadesi ile Allah, "sene" ile de uluhiyyet ve nübüvvet kast edilmemektedir. "Rab" ve "sene" kelimeleri çerçevesinde yapılan mezkûr yorum geçersiz olduğu gibi asla kabul de edilemez. Bu yorum bağlamında sözün Hz. Ali'ye nispet edilmesi köksüz ve asılsızdır. Çünkü Allah'ın zâtı bu tür nispet ve vasıflardan münezzehtir. Hak ile Hakk'ın dışındakiler (âlem/halk) arasında böyle bir nisbet ve ittisâl muhâldir.[23] Buna mukābil bir başka Şiî müellif Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679) ise Hz. Ali'ye nispet edilen bu sözün, sûfîlerce söylenmiş olan "Rabbimden iki sene ile eksiğim" [*Ene ekallü min rabbî bi-seneteyn*] sözü ile benzerliklerini vurgulayarak ifadeyi şöyle yorumlar: "Ben iki sıfat ile kendi Rabbimden eksiğim. Geriye kalan diğer sıfatların tümünde ise O'nunla ortaklığa sahibim. Bu iki sıfat ise vâcibu'l-vücûd oluş ve istiğnâdır".[24] Yine Şiî geleneğin öne çıkan isimlerinden Ni'metullahî şeyhi Muhammed Cafer b. Safer Meczûb Alişâh (ö. 1238/1823) ise "Rabbimden iki sene ile küçüğüm" [*Ene asgaru min rabbî bi-seneteyn*] ifadesini Hz. Peygamber'e ait bir hadis olarak değerlendirip hadis üzerine kendi ifadesiyle "hükemâ-yı ilâhiyyûn ve urefâ-yı vâsiliyyûn"un anlayışları çerçevesinde müstakil bir risâle kaleme almıştır. Risâlenin mukaddimesinde hadiste kullanılan kelimelerdeki belâgate dikkati çeken müellif ifadenin niçin "Rabbim benden iki sene büyüktür" [*Rabbî ekberu minnî bi-seneteyn*] şeklinde söylenmediğinin önemi üzerinde durur. Meczûb Alişâh'a göre hadis Hz. Peygamber'in "cevâmiu'l-kelim" olma yönünü yansıtan güzel bir ifadeye sahiptir. Çünkü Hakk'ın büyüklüğü ve yüceliği her şeyde ve her yerde zâhirdir. Mukaddimeden sonra üç bölümde hadisi şerh eden müellif hadisteki "iki sene" ifadesini "rab" kelimesine verilen üç farklı anlam ile ilişkilendirerek üç farklı şekilde yorumlar. Şâyet "rab"dan murad, nev'lerin rabbi ise iki mertebenin anlamı nebat ve hayvan mertebeleridir. "Rab" ile Hz. Peygamber'in terbiyesini ve kemâlini üstlenen rab kast olunuyorsa, "iki sene" ile akıl mertebesi ve nefs-i küllî mertebesi kast olunmaktadır, çünkü her iki mertebe uluhiyyet mertebesinden sonradırlar. Son olarak "rab"den kast olunan ilâhî isimlerin müsemmâsı olan "rab" ise bahsedilen iki mertebe zâtî birlik ve ulûhiyyet

---

23 Seyyid Hüseyin Burûcirdî, *Tefsîru's-sırâti'l-müstakîm*, Tahrân 1995, III, s. 144-146.

24 Feyz-i Kâşânî, *Resâil*, I, s. 11.

mertebesi olmaktadır.[25]

Bir başka dikkat çekici husus Tânevî'nin (ö. 1158/1745), *Mecmau's-Sülûk* adlı eserden istifade ile "şath" kavramını anlatırken "Rabbimden iki sene ile küçüğüm" [*Ene asğaru min rabbî bi-seneteyn*] ifadesini İbn Arabî'ye nisbetle iktibas etmesidir. Tânevî, Bâyezîd'e ait "Sübhânî mâ a'zame şânî" ve Hallâc'a ait "Ene'l-Hak" ifadeleri ile birlikte naklettiği bu cümleyi şathiyeye örnek olarak verir. Şathın tanımını ise hâlin galebesi ve sekrin etkisi ile ortaya çıkan söz şeklinde yapar. Müellife göre, şath ifadeleri evvelemirde ne kabul ne de reddedilebilirler. Tânevî bu gibi sözleri söyleyenleri de sözlerinden dolayı ayıplanmamak gerektiği husûsunu özellikle vurgular. Ona göre şath ifadelerinin kabul edilmemesinin sebebi, peygamberlerin dışındaki kimselerin mâsum olmaması ilkesidir. Nitekim bu gibi sözlerin asılsız birer söz olma ihtimali mevcuttur. Hemencecik üstünkörü bir şekilde reddetmemek gerektiği husûsu ise, şath ifadeleri kendilerinden sadır olan kimselerin mârifet ehli olmalarıdır. Belki onlar başkalarına keşf olunmamış bir takım mânâlara sahiptirler. Bu husûslar göz önünde bulundurulduğu zaman, şath ifadelerine karşın en doğru ve sâlim yol ya da tavır, ne doğrudan kabul ne de doğrudan reddir.[26]

II. Varlık ve Zaman: İki Şey ve İki Sene

Harakānî'ye nisbet edilen sözün literatürde yer bulduğu geniş yelpazeyi özetledikten sonra sözün sûfîler tarafından nasıl yorumlandığı üzerinde durabiliriz. Sûfî müellifler tarafından yapılan yorumlar çoğunlukla "iki sene" ve "iki şey" ifadesi çerçevesinde yapılmaktadır. Dolayısıyla yorumlar kabaca iki meseleye ircâ olunabilir: Varlık ve zaman düşüncesi.

Aynu'l-Kudât Hemedânî, on temhîdden oluşan eseri *Temhîdât*'ın altıncı temhîdinde Harakānî'nin sözüne "iki sene" rivayeti ile yer vermektedir. Bu bölümün üst başlığı ise "Aşkın Hakîkat ve Hâlleri [*Hakîkat ü Hâlât-i Aşk*]"tır. "Onlar Allah'ı severler Allah da onları sever" (Mâide, 5/54) âyetinin tevili bu bölümün ana konusudur. Hemedânî'nin meseleye yaklaşımı "Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak" ilkesi çerçevesindedir. Ona göre kulların Allah'ı sevmesi ve Allah'ın da kulları sevmesi hâli gerçekleştiği zaman kul Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmış olur. Ebu'l-Hasan Harakānî'nin sözünü de kulun Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanması bağlamında zikreder. Burada Hemedânî bir başka sûfîye ait bir söz ile birlikte Ebu'l-Hasan Harakānî'nin sözünü aynı minvalde ele alıp nakleder: "Kul için kulluk tamam olunca onun yaşaması Allah'ın yaşaması gibi olur." Yani kul Allah'ın ahlâkından nasiplenmelidir. Hemedânî bu husûsu kulun

---

[25] Meczûb Alişah (Muhammed Cafer b. Safer), "Şerhu Hadîsi Ene Asgaru Min Rabbî bi-Seneteyn", *Resâil-i Meczûbiyye* (thk. Hâmid Nâcî Isfahânî), Tahrân 1998, s. 111-127.

[26] Muhammed Ali Tânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn ve'l-ulûm* (thk. Refîk el-Acem), Beyrût 1996, I, s. 1038.

Hakk'ın sıfatları ile sıfatlanması gerektiği şeklinde yorumlar. Bu sıfatlar ise sem', basar, kudret, irâde, hayât, bekā ve kelâm'dır. Hak'ta kadîm olan bu sıfatlar, kulda bâkî ve dâimî olabilir. Bu noktada Hemedânî kıdem ile bekāyı ayrı ayrı kategorilerde ele alıp değerlendirmektedir. Ebu'l-Hasan'ın "Rabbimden iki sene ile eksiğim" ifadesini, Rabbim beni iki sene geçmiştir, o benden iki sene öndedir, şeklinde anlamaktadır. "İki sene" ile kast olunan zaman, "Allah'ın günlerini onlara hatırlat" (Gāşiye, 88/21) âyetinde de belirtildiği üzere Hakk'ın günleri ve yıllarıdır, her bir saati bir gün gibidir, her bir günü bin sene gibidir. Nitekim bu husûsu Hemedânî bir başka âyetle teyid edererek açıklar: "Rabbinin katında bir gün sayılan bin senedir." (Hac, 22/47) Harakānî'ye bu sözü söyleten makām, Hallâc-ı Mansûr'a "İki sıfat müstesna Rabbim ile benim aramda fark yoktur: Zâtî sıfatlar ve kâimî sıfatlar. Varlığımız (kıyâm) onunladır ve zâtlarımız ondandır." sözlerini söyletmiştir. Harakānî ve Hallâc'ın sözlerinin mahiyetini kavramakta yardımcı olacak bir başka söz ise Üstad Ebûbekir Fûrek'e ait "Fakîr, ne Rabbi'ne ne de nefsine muhtaçtır" cümlesidir. Ancak Hemedânî, bu sözlerin söylendiği makāmın yüksek bir makām olduğunu ifade eder ve herkesin bu tarz sözleri ve sözlerin söylendiği makāmı idrâk etmeye kābiliyetinin olmadığının üzerinde durarak yorumlarını tamamlar.[27]

Harakānî'nin sözünün yorumlandığı en geniş litaretür Fahreddîn-i Irâkî'nin *Lemaât*'ı ve bu eser üzerine yapılan şerhlerdir. Irâkî, *Lemaât*'ın onyedinci lem'asında bu söze yer verir. Abdurrahmân Câmî'nin belirttiği üzere bu lem'anın ana konusu "Mâşûkun tecellîlerindeki çeşitlilik ve bu tecellîlere göre istidâdlarda âşıkın terakkîsinin açıklanması, istidâdın anlamına dâir sûfîlerin söylediği sözler, seyr-fillâh yolunun sonsuzluğuna ilişkin işâretler hakkındadır." Bu konular çerçevesinde *Lemaât* müellifi Harakānî'nin sözünü başka birkaç sûfînin sözü ile birlikte zikreder ve iktibas ettiği sözler arasında bir irtibat kurmaya çalışır. Öncelikle Irâkî "Müeddib-i Evliyâ" ünvânıyla bilinen büyük sûfî Ebû Bekir Verrâk'a (ö. 320/932) ait "Rabbim ile benim aramda bir fark yoktur. Ancak ben kulluk (ubûdiyet) yolunda ilerlemiş bulunuyorum." sözünü nakleder daha sonra Harakānî'nin "Rabbimden iki şey ile eksiğim" sözüne yer verir. Peşi sıra ise Harakānî'nin bu sözünü doğruluğunun tasdik eden Ebû Tâlib Mekkî'nin "Ebu'l-Hasan doğru söylemektedir, zîrâ Cenâb-ı Hak varlığı yarattığı gibi yokluğu da yaratmıştır." sözünü iktibas eder.[28] Aslında bu sözü ile Ebû Tâlib Mekkî, iki şey ifadesini vücûd ve adem şeklinde yorumlamış olmaktadır.

Gerek Hemedânî gerekse Irâkî bu sözün söylendiği ya da müşâhede olunduğu makāmın, yüce bir makām olduğunu ve bu makāma erdikten sonra Harakānî'nin feryat ederek bu sözünü dillendirdiğini belirtmekle yetinmişlerdir. Ne var ki her iki sûfî müellif de müşahede olunan makāma ilişkin eserlerinde herhangi bir

---

27 Hemedânî, *Temhîdât*, s. 129-130.

28 Irâkî, Fahreddîn, "Lemaât" (thk. Nesrîn Muhteşem), *Külliyât-ı Fahreddîn Irâkî*, Tahrân 2007, s. 502.

açıklamaya yer vermemişlerdir. Peki, Harakānî tarafından müşahede olunan bu makām, tam olarak hangi makāmdır? Ali el-Kirmânî'nin soruya verdiği cevap, fenâdan sonra bekā olmaktadır.[29] Abdurrahmân Câmî'ye (ö. 898/1492) göre ise bu makām "Hak katından gelen ve feyz-i mukaddes olarak tâbir edilen ifâza-i vücûd ve yine Hak katından gelen ve feyz-i akdes olarak tâbir edilen vücûdu kabul istidâdıdır." Câmî, Harakānî'nin kendi Rabbinden daha eksik ve aşağıda olduğu bu iki şeyden birisinin Hakk'ın feyz-i mukaddesten istiğnâsı, diğerinin ise Hakk'ın feyz-i akdesten istiğnâsı olarak yorumlar. "Çünkü Hakk'ın hakîkati vücûdun kendisidir. Ne vücûda feyz vermeye muhtaç ne de varlık için herhangi bir istidâda muhtaçtır." Câmî'nin bu yorumu "iki şey" rivayetinden hareketledir. Diğer nüsha farklılıklarını dikkate alan *Lemaât* şârihi Câmî, "iki şey" yerine "iki sene" rivâyetinin de var olduğuna dikkatleri çeker. Ona göre "iki sene"den murad ise, halk üzerinde feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes itibariyle Hakk'ın tekaddüm etmiş olduğu her iki mertebedir.[30]

"İki sene" rivayetini dikkate alan bir başka *Lemaât* şârihi de Şihâbüddîn Emîr Abdullah Berzişâbâdî'dir. Ona göre "iki sene"den murad sermediyet ve vahidiyet seneleridir. Bu ise -Ebû Tâlib Mekkî'nin de belirttiği üzere- adem ve vücûd mertebelerine tekābül etmektedir.[31] Ebû Tâlib Mekkî'nin Harakānî'nin bu sözünü tasdik etmesinin önemi üzerinde duran Ni'metullâhiyye'nin pîri Ni'metullâh-ı Velî (ö. 834/1431), "iki sene" ile kast olunanın ilk tevilinin vücûd ve adem olabileceğini söyler, dolayısıyla "Ebu'l-Hasan ne varlığa vücûd verebilir ne de ademi yaratabilir." Ona göre bu sözün ikinci bir tevili ise şudur: "İki sene ifadesi ile ezel ve ebed kast edilmektedir. Ve Ebu'l-Hasan zâtı itibari ile ne ezelîdir ne de ebedîdir." Son olarak sözün bir diğer tevili de zâtî vücûb ve hakîkî vücûb olabilir. Her iki vasıf da vâcibü'l-vücûdun özelliklerindendir.[32]

"Rabbimden iki sene eksiğim" ifadesini daha çok varlığın taayyüne gelişi ve bu taayyün sonucunda ortaya çıkacak olan gayr/gayriyyet itibari ile değerlendiren Saînüddîn Isfahânî, bu sözü ilâhî sırları âşikâr edici ve mezkûr esrardaki gizliliği giderici bir hakikat olarak vasf eder. Ona göre ifade "ben kendi rabbimden iki sene ya da iki şey ile eksik bir kulum" anlamındadır. Ancak bu söz ile kast olunan mânâ iki vecih ile açıklığa kavuşmaktadır. Vecihlerden ilki taayyünde Hakk'ın dışında ne var ise onların (mâsiva ve gayr) menşei, diğeri ise sübût mahallidir. Bu ise kulun zuhûrunun menşeidir. Dolayısıyla bu cüz'ileri ve mertebelerin kısımları kendinde muhtevî olan bu iki kâmil mertebe mukaddem olur. Isfahânî, "iki sene" ifadesi ile kast olunanın bu mertebeler olduğunu belirtir. Çünkü kul ile rabbi

[29] Ali el-Kirmânî, *İn'ikâsü Eşi'atü'l-Lemaât,* Süleymâniye Ktp., Ayasofya, no: 1916, vr. 107a-107b.

[30] Abdurrahmân Câmî, *Eşi'atü'l-Lemaât* (thk. Hâmid Rabbânî), Tahrân 1973, s. 114.

[31] Şihâbüddîn Emîr Abdullah Berzişâbâdî, *Şerh-i Lemaât* (thk. Muhammed Hâcevî), Tahrân 2008, s. 279.

[32] Şâh Ni'metullah Velî Kirmânî, *Şerh-i Lemaât,* Süleymâniye Ktp., Zühdü Bey, no: 242, vr. 65a-66b.

arasındaki diğer sıfatlarda iştirak/ortaklık sûret kabul eder; ancak iki sıfat bunun dışındadır. O iki sıfat ise vücub-i zâtî ve istiğnâdır. İki şey ile eksik olma şeklindeki rivâyet de Isfahânî'ye göre buna mutâbıktır. "Kul bu mertebede olduğu vakit her ne kadar vücûdu yok ve sübûtu var ise de tahkik usûlü üzere ikinci mertebede sübût-i hakîkî, birinci mertebede sübût-i itibârî vardır."[33]

Bir diğer *Lemaât* şarihi Ali el-Kirmânî ise "iki şey"i Abdurrahmân Câmî'nin sözünü ettiği feyz-i akdes ile feyz-i mukaddes kavramları etrafında temellendirir. "Harakānî keşf makāmına eriştiği vakit, vücûd feyz-i mukaddes itibari ile Hak'tan, vücûdu kabul etme istidadı da aynı şekilde feyz-i akdes itibari ile Hak'tan olduğunu müşâhede etmiş ve şöyle feryat etmiştir: "Ben Rabbimden iki şey ile eksiğim." "İki sene" rivayeti ile ise şu kasdolunmaktadır: "İlim mertebesinde iken vücûdu kabûle istidâddan ibaret olan benim vücûdum feyz-i akdese bağlıdır. Ayn mertebesinde iken varlığımın istidâda uygun bir şekilde taayyünü feyz-i mukaddese olan taalluku iledir. Ancak benim rabbimin varlıkta bu iki şeye ihtiyacı yoktur. Ve ben bu iki şeye (ihtiyaca) ya da iki seneye göre, kendi rabbimden iki feyzden gınâ hasebiyle eksiğim ve mertebe hasebiyle ise daha alttayım." Ali el-Kirmânî'nin bir diğer "iki şey" yorumu ise kulun vücûdunun taayyünü ve fenâ ile zevâl bulmasıdır. Âdeta Harakānî bu sözü ile şunu demek istemektedir: "Ben taayyün ve fenâdan sonra bekā buldum ve Hak ile bâkî oldum. Bekā halinde kendi nazarımda taayyün ile mevcûd olan ben O'yum. Ne zaman ki taayyün benden zâil oldu işte bekā hâlinde bu var olan benim. Ve Hak taayyünden ve zevalden önce de böyle idi." Bu son cümle sûfîler tarafından sıkça iktibas edilen ve genellikle de Bâyezîd-i Bistâmî'ye nispet edilen "O şimdide olduğu hâl üzeredir" [*el-ân-kemâ kân*] ifadesinin farklı bir söyleniş tarzıdır. Kısacası Harakānî'nin cümlesi bu yorumlar eşliğinde, "Ben taayyünümün zevâlinden sonra böyleyim, O taayyün ve zevâlden önce de böyledir" anlamındadır. "İşte benim ile O'nun arasında var olan fark da budur." Nitekim Harakānî eriştiği bu keşf makāmında kendi vücûd ve istidâdının Hak'tan olduğunu müşâhade etmiştir. İlim mertebesinde iken ayn-ı sâbitesinin ve istidâdının sûretinde zâhir olan Hak'tır. Aynı şekilde ayn mertebesinde istidâdı nispetinde, taayyün etmiş olan ayn-ı sâbitesi de Hak'tır. Fenâdan sonra bekā bulduğu vakit bu keşf onda mütehakkık olmuştur.[34]

Sûfîler nezdinde zamanın farklı kategorilere sahip olması "iki sene" ifadesinin daha çok bu görüşler çerçevesinde yorumlanmasına sebebiyet vermiştir. Yukarıda Hemedânî'nin farklı bir üslupla dillendirdiği zaman/gün mefhumunu Yâr Ali Şîrazî (ö. 814/1412), Kâşânî'nin sermediyet meselesi üzerinde kaleme aldığı risalesindeki görüşlerini özetlemek sûreti ile izah eder. Kâşânî'nin mezkûr risalesi İbn Arabî'nin *Kitâbü'l-Ezel*'de, Sadreddîn Konevî'nin *İcâzü'l-Beyân*'da dile getirdiği zaman anlayışlarını varlık mertebeleri ile irtibatlı olarak ele alan bir eserdir. Aslında risâle İbn Arabî-Konevî çizgisinin "zaman"a ilişkin görüşlerinin güzel bir

33 Isfahânî, Sâinüddîn, *Dav'u'l-Lemaât*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya, no: 1914, vr. 26a-26b.

34 Ali el-Kirmânî, *İn'ikâsü Eşi'atü'l-Lemaât,* Süleymâniye Ktp., Ayasofya, no: 1916, vr. 107a-107b.

özeti mâhiyetindedir.[35] Dâvûd el-Kayserî ise hocası Kâşânî'nin "zaman"a dâir bu düşüncelerini bir adım daha öteye taşıyan "Dirâyetü'z-Zamân" isimli bir eser telif etmiştir.[36] Yâr Ali Şîrazî, şerhinde ilk olarak, yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kâşânî'nin risâlesini özetler. İki sene ifadesindeki sene üç kısımdır: 1. Sermed senesi. 2. Dehr senesi. 3. Zamân senesi. Sermediyet (ezel) mertebe-i ahadiyyet itibariyledir. Dehr senesi mertebe-i vahidiyyet itibariyledir. Zaman senesi, her ikisinin altında bulunan mertebeler itibariyledir. Bu mertebelerin ibtidası akl-ı küllîdir ve bunlar insânî mertebedeki Hakk'ın isimleridir. Dolayısıyla ilk iki sene yani sermed ve dehr, yalnızca Hakk'a aittir. Zaman ise insana has bir durumdur. "İki şey" rivayeti ise Yâr Ali Şîrazî tarafından daha çok insanın halife olması meselesi ile irtibatlı olarak ele alınır. Şöyle ki halifenin riayet etmesi gereken en önemli ilke, halefi olduğu kimsenin bütün vasıflarını cem' etmek zorunda olmasıdır. Mâlum olduğu üzere insan Hakk'ın halifesidir ve "Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız" hükmü ile insan, halifesi olduğu (muhallef) Hakk'ın ahlâkı ile ahlâklanmalıdır. Yâr Ali Şîrazî'ye göre ahlâklanma/tahalluk mümkün olmasa idi, insan Hak tarafından böyle bir husûsla emrolunmazdı. Ayrıca "Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız" hükmü, hakikat itibari ile vücûb/zorunluluk bildiren bir emirdir. Yâr Ali Şîrazî'ye göre ilahî ahlâkın tamamı ile ahlâklanmak mümkündür, ancak iki sıfat bunun istisnasıdır: Biri vücûb-ı zâtî, ikincisi gınâ-yı mutlaktır. İşte Harakānî'nin eksik kaldığı husûslar da bu iki vasıftır.[37]

"Rabbimden iki sene ile küçüğüm" [*be-dû sâl hordterem ez perverdigâr-ı hod*] ifadesi ile söze şathiyeleri yorumladığı eserinde yer veren Dârâ Şükûh, burada kast olunan mertebelerin ubûdiyyet, rubûbiyyet ve hüviyyet mertebeleri olduğunu söyler. Dolayısıyla da söz, ubûdiyyet mertebesi, rubûbiyyet ve hüviyyet mertebelerinden daha aşağıdadır, şeklinde anlaşılmalıdır.

Harakānî'nin sözünü yukarıda adı geçen diğer müelliflerin aksine Alâüddevle-i Simnânî (ö. 736/1336) seyr ü sülûkte karşılaşılan hallerden ve aşamalarından birisi olarak değerlendirir. Ona göre bu merhale sâlik için pek de itibar edilecek bir hâl değildir. Simnânî sûfî büyüklerden sekr ve vücûd hâli müstesna bu türlü sözlerin zuhûra gelmeyeceğini söyler. Eğer, mestî/sarhoş mest hâlinde bir takım ifadeler dillendirirse ve mestî/sarhoş sahih/doğru bir mertebe içinde olursa, ayık hâle gelince ve içinde bulunduğu hal dolayısıyla istiğfar etmelidir. Umulur ki Hak Teâlâ nihayetsiz keremi ile onun bu cür'etini affeder. Aslında bu Simnânî'nin söz konusu durumlardaki genel tutumudur, kendi müridleri içinde bu tür vâkıalara sahip olan kimselere karşı da Simnânî çok olumlu yaklaşmamıştır. Ancak buna rağmen Simnânî Harakānî'nin sözünü şerh etmekten de kendini alamamıştır: "Rabbimden iki sene ile eksiğim" sözündeki "iki sene" ile iki mertebe kast edil-

---

35 Abdurrahim Alkış, "Sermediyyet ve Abdurrezzâk-ı Kaşânî'nin 'Risâle fî beyâni mikdâri's-seneti's sermediyye ve ta'yîni eyyâmi'l-ilahiyye' İsimli Eseri", s. 207-235.

36 Dâvud Kayserî, *Resâil-i Kayserî* (thk. Celâleddin Aştiyânî), Tahrân 2002.

37 Şîrâzî, Yâr Ali, *el-Lemehât fî Şerhi'l-Lemaât,* Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no: 2031, vr. 88b-89b.

mektedir. Simnânî'ye göre varlıkta her ne var ise ve her neye varlık ismi verilmiş ise dört mertebenin dışında değildir: Varlık ya Hakk'ın zâtıdır veya Hakk'ın ef'âlidir. Nitekim Harakānî, bu hakikatlerin manalarına muttali olunca ve eser mertebesinde kendisi ve Hak arasında iki mertebe, yani ef'âl ve sıfat mertebeleri, itibari ile fark gördü. Harakānî, iki mertebe ile kendisini zâttan uzak görünce, hâlini bu ifadelerle dile getirdi.[38]

III. Sonuç

Ebu'l-Hasan Harakānî tasavvufî meşrep açısından Bâyezîd-i Bistâmî meşrebinde olmak hasebiyle[39], kapalı, duyanı hayrete düşürecek, muhayyileyi alt üst edecek, bilinci zorlayacak tarzda cümlelerle yüksek hakikatleri dile getirmiştir. Aslında hakikat söze geldiği ya da başka bir ifade ile kalıba girdiğinde bu söyleyeni açısından pek olağan bir durumdur. Ancak dinleyenler ve muhataplar açısından durum pek de olağan olmayabiliyor. Burada özellikle şunu vurgulamak gerekiyor: Harakānî ya da benzer meşrepteki diğer sûfilerin ifade tarzını doğrudan beşerî bir sekr/sarhoşluk veya hayret hali ile irtibatlandırmak pek yerinde olmasa gerektir. Çünkü söz konusu yaklaşım muhataplarda çoğunlukla üzerinde durulmaması gereken, pek de önemli olmayan, ele avuca sığmayan, mantıksal bir çerçevede düşünülemeyen, saçma olanın sınırlarında gezen paradoksal ifadelerle karşı karşıya olduğu vehmini uyandırmaktadır. Ne var ki tasavvuf tarihi literatürünün sûfîlerden sâdır olan bu tür ifadelere yaklaşımı bunun aksi görünümdedir. Nitekim ne *Temhîdât*'ta ne de *Lemaât* ve şerhlerinde Harakānî'nin bu sözü, bilincin devre dışı kaldığı esnada söylenmiş bir söz olarak alımlanmaz, ehil olmayanlarca anlaşılması için yorumlanmaya muhtaç, bağlamının zorunlu olarak bulunması gerekli -Rûzbihân Baklî'nin deyimiyle "müteşâbih"- metafizik bir ifade olarak değerlendirilmiştir. "Ariflerin sırlarının hareketlerinden ibâret" olan şathta söze konu edilen müteşabihin asılları, Baklî'ye göre üç mâdendendir: Kur'ân mâdeni, hadîs mâdeni, ilhâm-ı evliyâ mâdeni.[40] Bu tür ifâdelerin anlaşılmasında göz önünde tutulması gerekli olan bir husus da bu minvalde kaleme alınan *şerh-i şathiyyât* literatürüdür. Sûfî müelliflerce kaleme alınan bu eserler, şath ifadelerini anlamak ve onların doktrindeki yerini berraklaştırmak üzere büyük bir hizmeti îfâ etmişlerdir.

Sonuç olarak, tasavvuf literatüründe genel itibariyle Harakānî'nin bu cümlesi, varlık anlayışından zaman felsefesine, Tanrı-insan ilişkisinden nübüvvet/imâmet-velâyet konularına dek uzanan bir anlam dünyasına sahiptir. İfadeyi şerh eden eserlerde iki tür yorum tarzına rastlamaktayız: İlki varlık mertebeleri ve zaman

38 Simnânî, *Çihil Meclis*, s. 144-146.

39 Harakânî ve Bistâmî arasındaki ilişki ve meşreb birlikteliği için bkz. Hasan Çiftçi, "Şeyh Harakânî ile Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki", *Nüsha*, Yıl: 3, Sayı: 11, Güz: 2003, s. 23-40.

40 Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, s. 71-72.

düşüncesi dikkate alınarak yapılan yorum tarzı, diğeri ise sözün seyr ü sülûk mertebeleri, sahv ve sekr hâli çerçevesinde değerlendirildiği yorum tarzı. Biz bu makalede daha çok sözün ilk yorumlanış tarzını yani tasavvuf metafiziği ve doktrini açısından değerini ele almaya çalıştık. Bu minvalde söz tasavvuf doktrini açısından önemli bir cümle olarak karşımızda durmaktadır. Haydar Âmülî'nin (ö. 787/1385) ifadesi ile tenzîh ve teşbîh kendisinde tahakkuk etmiş ve her ikisini cem' edebilmiş yani "Onun bir benzeri yoktur, O semî' ve basîrdir." (Şûrâ, 42/9) âyetini idrak eden gerçek bir muvahhid-sûfîden sâdır olmuş yüksek bir hakikattir.[41] Ayrıca ilgili söze yapılan yorumlardan hareketle tasavvufun bir ilmu'l-merâtib olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Tasavvuf bir sözü tek bir düzeyde alıp onu değerlendirmeye tâbi tutmaz. Sözü yorumlayanlar söze kendilerini de dâhil ederek farklı anlam düzeyleri ve kategorileri olacağı kabulü ile söze yaklaşırlar. Dolayısıyla bu durum, sûfîlerin gerek varlık gerekse bilgi anlayışlarının da mertebeli bir yapıda olmasını zorunlu kılmıştır.

Kaynakça

Alkış, Abdurrahim, "Sermediyyet ve Abdurrezzâk-ı Kaşânî'nin 'Risâle fî beyâni mikdâri's-seneti's-sermediyye ve ta'yîni eyyâmi'l-ilahiyye' İsimli Eseri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, sy. 36/1, s. 207-235.

Âmülî, Haydar, *Nakdü'n-nükūd fî ma'rifeti'l-vücûd* (thk. H. Corbin, O. Yahyâ), Tahrân 1989.

Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2007.

Baklî, Rûzbihân, *Şerh-i Şathiyyât* (thk. Henry Corbin), Tahrân 2003.

Berzişâbâdî, Şihâbüddîn Emîr Abdullah, *Şerh-i Lemaât* (thk. Muhammed Hâcevî), Tahrân 2008.

Burûcirdî, Seyyid Hüseyin, *Tefsîru's-sırâti'l-müstakîm*, Tahrân 1995.

Câmî, Abdurrahmân, *Eşi'atü'l-Lemaât* (thk. Hâmid Rabbânî), Tahrân 1973.

Câmî, Abdurrahmân, *Nefahâtü'l-üns -Evliyâ Menkıbeleri-* (Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, Haz. S. Uludağ, M. Kara), İstanbul 2001.

Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakānî Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri Nûru'l-Ulûm ve* Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin), Kars 2004.

Çiftçi, Hasan, "Şeyh Harakânî ile Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki", *Nüsha*, Yıl: 3, Sy: 11, Güz: 2003, s. 23-40.

Demirli, Ekrem, "İbnü'l-Arabî ve Takipçilerinin Tanrı Anlayışı: Tenzih ve Teşbih Hükümlerinin Birleştirilmesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sy: 19, 2008, s. 25-44.

Ensârî, Abdullah, *Tabakātu's-sûfiyye* (thk. Muhammed Server Mevlâyî), Tahrân 2007.

[41] Âmülî, *Nakdü'n-nükūd*, s. 663.

Hemedânî, Aynu'l-Kudât, *Temhîdât* (thk. Afîf Usayrân), Tahrân 2007.

Hücvîrî, Ali b. Osman, *Keşfu'l-mahcûb -Hakîkat Bilgisi-* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1996.

Irâkî, Fahreddîn, "Lemaât" (thk. Nesrîn Muhteşem), *Külliyyât-ı Fahreddîn-i Irâkî*, Tahrân 2007.

Irâkî, Fahreddîn, *Lemaât -Aşka ve Âşıklara Dâir-* (Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, haz. Ercan Alkan), İstanbul 2011.

Isfahânî, Sâinüddîn, *Dav'u'l-Lemaât*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no: 1914.

İbn Münevver, Muhammed, *Esrârü't-tevhîd -Tevhidin Sırları-* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2004.

Kâşânî, Feyz-i, *Resâil-i Feyz-i Kâşânî*, Tahrân 2008.

Kayserî, Dâvud, *Resâil-i Kayserî* (thk. Celâleddin Aştiyâni), Tahrân 2002.

Kirmani, Ali, *İn'ikâsü Eşi'atü'l-Lemaât,* Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no: 1916.

Kirmânî, Şâh Ni'metullah Velî, *Şerh-i Lemaât,* Süleymaniye Ktp., Zühdü Bey, no: 0242.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi I-IV* (hz. M. Tahralı, S. Eraydın), İstanbul 1990.

Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevi-i Şerîf Şerhi I-XIII* (hz. M. Tahralı vd.), İstanbul 2009.

Kedkenî, M. Rızâ Şefîî, *Nevişte ber Deryâ –Ez Mîrâs-ı İrfânî-yi Ebu'l-Hasan-i Harakānî– içinde*. Tahran 2005,

Meczûb Alişah (Muhammed Cafer b. Safer), "Şerhu Hadîsi Ene Asgaru Min Rabbî bi-Seneteyn", *Resâil-i Meczûbiyye* (thk. Hâmid Nâcî Isfahânî), Tahrân 1998.

Misgernijâd, Abdülcelîl, "*Safâvetü't-Tevhîd li-Tasfiyeti'l-Mürîd* der Beyân-ı *es-Sûfî Gayru Mahlûk*", *Maârif*, c. 18, 2001, sy: 2, s. 153-168.

Polatoğlu, Arzu, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî Adlı Eseri*, Dokuz Eylül Ünv. SBE, Basılmamış YL, İzmir 2008,

Simnânî, Alâuddevle, *Çihil Meclis* (thk. Abdürrefî' Hakîkat), Tahrân 2000.

Şibr, Seyyid Abdullah, *Mesâbîhu'l-envâr fî halli müşkilâti'l-ahbâr*, Tahrân, 2011.

Şîrâzî, Yâr Ali, *el-Lemehât fî Şerhi'l-Lemaât,* Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no: 2031.

Şükûh, Muhammed Dârâ, *Hasenâtü'l-ârifîn* (thk. Seyyid Mahdûm Rehîn), Tahrân 1973.

Tânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn ve'l-ulûm* (thk. Refîk el-Acem), Beyrût 1996.